

„Lennék valakié”

Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei
1906–2018

Szerkesztette
KAPPANYOS ANDRÁS

Munkatárs
MAJOR ÁGNES

reciti
Budapest
2021

A kötet megjelenését az
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete
támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón: Székely Aladár: *Ady Endre* (1915)

Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti tár. Leltári szám: F.1966.1.

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X

ISBN 978 615 6255 17 4

Kiadja a Reciti,
ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Modern zene, kabarédal és giccs

Korai Ady-megzenésítések (1907–1927)

A mai magyar zenetörténeti kánonban legföljebb három zeneszerző zongorakíséretes Ady-dalainak jut hely: Bartók Béla op. 16-os öt Ady-dala és Kodály Zoltán három Ady-dala¹ mellett az emlékezet őrzi még Reinitz Béla nevét és Ady-dalainak jelentőségét, azonban az ő dalai csak különleges alkalmakkor, leginkább évfordulók kapcsán kerülnek előadásra. Ez a három szereplőre csupaszított kanonizáció már viszonylag korán, 1922-ben megkezdődött, Tóth Aladár az 1922 októberében megtartott zeneakadémiai Ady-dalmatinéről írott cikkében Bartók, Kodály és Reinitz nevét említi elsőként a programon szereplő nyolc zeneszerző közül,² 1952-ben pedig Péterfi István Ady-megzenésítésekről szóló publi-

* A szerző a kutatás idején az MTA BTK Zenetudományi Intézet tudományos munkatársa volt. A kutatást az NKFIH 123.819 számú pályázata támogatta. A konferencia kísérőprogramjaként megvalósult hangversenyen Békefi Edina és Szabó Ferenc János korai Ady-dalokból adtak elő egy válogatást, amiért külön köszönet illeti Békefi Edina énekművésznőt.

- 1 Bartók és Kodály Ady költészetéhez fűződő viszonyáról gazdag ismertető és elemző szakirodalom tájékoztat. Lásd a teljesség igénye nélkül: Peter MEYER, *Béla Bartóks „Ady-Lieder”, op. 16.* (Winterthur: Keller, 1965); *Ady–Kodály Emléknapok: Kecskemét, 1977. XI. 30–XII. 1.*, szerk. ITTZÉS Mihály (Kecskemét: Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, [1979]); VARGYAS Lajos, „Ady ritmusa Bartók és Kodály dallamaiban”, in *„Akarom: tisztán lássatok”: Tudományos ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján*, szerk. CSÁKY Edit, 209–230 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980); KOVÁCS Sándor, „Bartók B.: Öt dal Ady Endre szövegeire”, in *A hét zeneműve: 1981. július–szeptember*, szerk. KRÓÓ György, 89–96 (Budapest: Zeneműkiadó, 1981); DENIJS DILLE, „Bartók et Ady”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23 (1981): 125–133; BREUER János, „Ady-hatások Kodály művészetében”, in *Kodály-mérleg, 1982 (tanulmányok)*, szerk. BREUER János, 360–369 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1982); POMOGÁTS Béla, „Kodály Zoltán és Ady Endre”, *Forrás* 40, 11. sz. (2008): 60–65; PINTÉR Csilla Mária, „Versforma és zenei forma Bartók Ady-dalaiban”, in *Zenetudományi dolgozatok 2004–2005*, szerk. Sz. FARKAS Márta, 73–84 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézete, 2005).
- 2 (T–th) [TÓTH Aladár], „Ady-dal matiné”, *Pesti Napló*, 1922. okt. 17., 5.

cisztikájában már csak hármukat említi név szerint.³ Bartók, Kodály és Reinitz Ady-dalai azonban – ezúttal talán jogos a közhelyes hasonlat – valóban csak a jéghegy csúcsának minősülnek.

Ady Endre verseinek megzenésítéseiről több bibliográfia és adott időszakra vonatkozó diszkográfia is megjelent. Gulyás Pál 1925-ös Ady-biobibliográfiájának idevonatkozó háromoldalmi listájához⁴ Molnár Antal már a rá következő évben kiegészítéseket fűzött a *Nyugat* hasábjain.⁵ Újabb lista jelent meg 1939-ben a *Magyar írók élete és munkái* Ady-szócikkében,⁶ majd 1961-ben Sonkoly István rövid elemző tanulmány kíséretében vette számba az akkor hozzáférhető Ady-megzenésítéseket.⁷ Az 1977-es centenárium alkalmából Papp Emma és Mátyus Ottilia az 1945 és 1977 között kottában és hanglemezen megjelent Ady-versek listáját állította össze.⁸ A Vitályos László és Orosz László által ugyanebben az évben közreadott Ady-bibliográfia egyik függeléke a megzenésített Ady-versekről szóló írások jegyzékét tartalmazza, s magában foglalja azokat a kottákat is, amelyek folyóiratban jelentek meg.⁹ E bibliográfia 1987-es kiegészítő kötetében pedig az iménti jegyzék kiegészítését, valamint a Nikodémuszné Nagy Mária által összeállított kottabibliográfiát is megtaláljuk.¹⁰

Az Ady-megzenésítések többé-kevésbé részletes értékelésével rövidebb tanulmányok is foglalkoznak. Az első ilyen áttekintés 1919-ben, a költő halálát követően látott napvilágot az *Erdélyi Szemle* Ady-számában,¹¹ ezt azóta számos hasonló témájú írás követte.¹² Mindez már önmagában is jellemzője az Ady körül

3 PÉTERFI István, „Ady és a muzsika”, *Esti Budapest*, 1952. nov. 26., 4.

4 GULYÁS Pál, *Ady Endre élete és munkái: Biobibliográfiai tanulmány* (Budapest: Lantos A., 1925). III. rész: Ady költeményeinek fordítása és megzenésítése.

5 MOLNÁR Antal, „Ady verseinek megzenésítése”, *Nyugat* 19 (1926): 1:275–276.

6 GULYÁS Pál, *Magyar írók élete és munkái: Új sorozat*, 19 köt. (Budapest: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, 1939), 1:221–223. hasáb.

7 SONKOLY István, „Ady verseinek megzenésítései”, in *A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve: 1960–61*, szerk. BARÓTI Dezső, 123–143 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 1961).

8 PAPP Emma és MÁTYUS Ottilia, *Ady versek kottán és lemezen: 1945–1976* (Debrecen: Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár, 1977).

9 VITÁLYOS László és OROSZ László, „A megzenésített Ady-versek irodalma”, in VITÁLYOS László és OROSZ László, *Ady-bibliográfia 1896–1977: Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom*, 324–348 (Budapest: MTA Könyvtára, 1980²).

10 VITÁLYOS László, „A megzenésített Ady-versek és a zenei előadások irodalma”, in VITÁLYOS László, *Ady-bibliográfia 1896–1987: Kiegészítő kötet*, A MTA Könyvtárának Közleményei 28, 299–306 (Budapest: MTA Könyvtára, 1990). NIKODÉMUSZNE NAGY Mária, „Kottabibliográfia”, in *uo.*, 323–361.

11 [n. n.], „Ady Endre és a zeneszerzők”, *Erdélyi Szemle* 5, 7–8. sz. (1919): 59–60.

12 LIGETI Ernő, „Ady muzsikusi”, *Keleti Újság* [Cluj-Kolozsvár], 1924. máj. 16., 3; PÉTERFI István, „Ady és a muzsika”, *Esti Budapest*, 1952. nov. 26., 4; SZEGŐ Júlia, „A megzenésített Ady-versek útja”, *Igaz Szó* 5, 11. sz. (1957): 921–926; SONKOLY, „Ady verseinek...”; SZOKOLAY Sándor, „Ady-mu-

életre kelt kultusznak. Mint azt Ujfalussy József megállapította, az Ady-recepciótörténettel párhuzamosan korszakonként hullámzó az Ady-megzenésítések mennyisége, de mindig voltak zeneszerzők, akiket foglalkoztatott Ady lírája.¹³ Kivételesen sokszínűnek mondható az első húsz év repertoárja. Ebben az időszakban kimagaslóan sok Ady-megzenésítés született Magyarországon, részben mára elfeledett, részben alig ismert zeneszerzők invenciójából, s ez a virágzó dal-repertoár a stílusok széles skáláját vonultatja fel az avantgárd zenétől a sanzonon keresztül a magyarnótáig.¹⁴

A jelen tanulmányban vizsgált korszakra a magyar zenetörténet-írás általában átmeneti időszakként tekint.¹⁵ A 19–20. század fordulóján, Erkel Ferenc halála után idősebb és fiatal szerzők egyaránt keresik az új magyar zenei nyelvet vokális és instrumentális, nagyobb formátumú és kamarazenei műfajokban. Jellemző, hogy a 20. század második felében keletkezett magyar zenetörténeti össze-

zsika”, *Kritika* 6, 11. sz. (1977): 16; UJFALUSSY József, „Ady megzenésítések”, in ITTZÉS, *Ady–Kodály Emléknapok...*, 11–16; FANCSALI János, „Ady erdélyi zeneszerzők műveiben”, *A Hét* [Marosvásárhely], 1978. márc. 17., 6; HEGYI István, „Ady és költészetének zenei kapcsolatai”, in *A Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karának Tudományos Közleményei: Studia Paedagogica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. 1. 1984/1. Filológia*, szerk. HAJZER Lajos, 73–81 (Pécs: Hungaria, 1984). Jelenleg Kovács Csilla a Zeneakadémia DLA Doktori Iskolájában foglalkozik a 20. század első felének Ady-megzenésítéseivel, disszertációjának munkacíme: *Ady-dalok*.

- 13 „Ady Endre megjelenése a magyar irodalomban a kor ifjú zeneszerzőit is magával ragadta. A verseire írott dalok első nagy hulláma az első világháborút megelőző és a háborús évek idejére tehető. A húszas évek bizonyos apályjelenségei egybeillenek a korszak politikai képével, benne az Ady-vita fellángolásával, költészetének ellenforradalmi, konzervatív vagy jobboldali-erkölcsvédő elutasításával. Verseinek újrafelfedezése zeneirodalmunkban akkor kezdődik el, amikor Kodály zeneszerző növendékeinek egymást követő nemzedékei hangjukra találnak a 30-as években.” UJFALUSSY, „Ady-megzenésítések...”, 12.
- 14 E tanulmányban szinte kizárólag a zongorakíséretes műdalokat vizsgálom. Érdekes ugyanakkor megemlíteni, hogy már igen korán oratórikus mű is született Ady Endre inspirációjára: Bodon Pál (1884–1953) 1908-ban *Fekete Hold éjszakáján* című kantatájával nyerte el a Lipótvárosi Kaszinó pályadíját, a művet 1912. március 21-én mutatták be a Zeneakadémián a Zeneakadémia énekkara és zenekara előadásában, Hubay Jenő vezényletével. A két énekes szólista közül az egyik Bretán Miklós (1887–1968) volt, aki már ezt megelőzően maga is komponált Ady-dalokat.
- 15 Szabolcsi Bence magyar zenetörténeti összefoglaló tanulmányaiban már 1934-től kezdődően ez a szemlélet uralkodik, véleménye szerint a verbunkos stílusra épülő magyar romantikus zenei nyelv a 19. század végére kimerült, s Bartók és Kodály modern zenéje hozott csak új szint a magyar zenetörténetbe. Lásd: SZABOLCSI Bence, „A századforduló nyugatos visszahatása” és „Uj magyar zene”, in SZABOLCSI Bence, *A magyar zene története rövid összefoglalásban*, Népszerű zenefüzetek 2, 29–30 és 30–33 (Budapest: Somló Béla, 1934). Részletesebben is kifejti ugyanezt az 1932 és 1947 között írt munkájában: SZABOLCSI Bence, *A XIX. század magyar romantikus zenéje* (Budapest: Zeneműkiadó, 1951), 195–198. Lásd továbbá: KÁLDOR János, „A századforduló nagy konzekvenciái”, in KÁLDOR János, *A magyar zenetörténet kistükré*, 175–178 (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 1938).

foglalások ezekről az évekről szólva már csak Dohnányi Ernő, Bartók, Kodály és Weiner Leó pályakezdésére, esetleg a magyar operett kezdeteire fókuszálnak.¹⁶ A magyar műdal történetében ez a néhány év különösen izgalmas. A 19. század utolsó harmadának legjobb minőségű magyar dalai még német nyelvűek, stílusuk kozmopolita, többnyire a német romantikus zenén alapul, míg a magyar nyelvű dalokban a nemzeti zenei jelleget egyfajta, a verbunkoson alapuló népiesség reprezentálja, így azok leginkább a népies műdal, a magyarnóta műfaji határain állnak. Sokáig nem látszik teljesülni a *Zenészeti Lapok* hasábjain az 1870-es években többször is megfogalmazott kívánság: komponáljanak a zeneszerzők kozmopolita zenére magyar nyelvű dalokat.¹⁷ Mindebben nyilvánvalóan szerepet játszott a megzenésített szövegek természete is.¹⁸

Ady költészete szolgáltatta az első olyan alkalmat a magyar zenetörténetben, hogy egy költőnek már életében is jelentős mennyiségű versét zenésítsék meg.¹⁹ Jelenlegi tudomásunk szerint az első Ady-dalokat Csáth Géza komponálta. 1907 és 1914 között tizenegy Ady-verset zenésített meg, köztük a *Szívek messze egymástól* címűt három különböző verzióban is.²⁰ Bár Csáth számára e dalok igen fontosak voltak, e művek a mai napig kiadatlanok maradtak.²¹ Feltűnik dalainak újító szelleme: beszédszerű ritmusuk, gyakran csak recitáló énekszólamuk a Csáth által nagyra becsült Puccini operáinak vokális komponálásmódjára emlékeztet.²² Zenei stílusában egyszerre van jelen a késő romantikus német harmóniavilág, a Puccini-féle szentimentalizmus és egy kabarédalos-sanzonos hangvétel. Zenei

16 Lásd például Dobszay László magyar zenetörténeti összefoglalását. Dobszay ugyanakkor maga is úgy vélte, hogy „talán egy-két meglepetés várna ránk, ha ennek a zeneszerzőgárdának a művei is elhangzanának időnként.” DOBSZAY László, *Magyar zenetörténet* (Budapest: Planétás Kiadó, 1998²), 342.

17 Lásd például ifj. verebi Végh János német nyelvű dalainak recenzióját: RADAMANTHOS, „Sechs Gedichte”, *Zenészeti Lapok* 16, 4. sz. (1876): 28–29.

18 A 19. és 20. század fordulóján keletkezett hatalmas mennyiségű magyar nyelvű dal gyakorlatilag teljes mértékben eltűnt a koncertrepertoárból. A felejtés igen hamar megtörtént: már Hammerschlag János 1935-ben megjelent lexikonszócikke sem tesz említést erről a dalkorpuszról. HAMMERSCHLAG János, „Dal”, in *Zenei lexikon: A zenetörténet és zenetudomány enciklopédiája*, szerk. SZABOLCSI Benke és TÓTH Aladár, 2 köt., 1:201–202 (Budapest: Győző Andor, 1935²).

19 SONKOLY, „Ady verseinek...”, 123.

20 KELEMEN Éva, *Művészetek vándora: A zeneszerző Csáth Géza* (Budapest: Magyar Kultúra Kiadó, 2015), 45–47. Csáth zenei vonatkozású munkásságáról legújabban Szajbély Mihály írt: „A zeneszerző és zenét interpretáló Csáth”, in SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza élete és munkái: Régimódi monográfia*, 183–220 (Budapest: Magvető Kiadó, 2019). Az Ady-dalokról lásd a 190. oldalon írottakat.

21 Csáth szerette volna megjelentetni őket, sőt koncerten való megszólaltatásukat is tervezte, lásd: KELEMEN, *Művészetek vándora...*, 47.

22 Csáth hosszabb tanulmányt írt Pucciniról, mely először a *Nyugat* 1908. november 16-i számában jelent meg. Gyűjteményes kötetben lásd: CSÁTH Géza, „Puccini”, in CSÁTH Géza, *A muzsika mesekertje: Összegyűjtött írások a zenéről*, kiad. SZAJBÉLY Mihály, 9–20 (Budapest: Magvető Kiadó, 2000).

gondolatai általában rövid lélegzetűek, néha csak ötletszerűen veti őket papírra, ugyanakkor gyakran drámai, patetikus kitörésekbe torkollanak.

Az első nyomtatásban megjelent Ady-dalokat a korabeli Kolozsvár zenei életének motorja, az énektanár és zeneszerző Farkas Ödön (1851–1912) komponálta 1908–1909-ben. Tíz Ady-megzenésítéséből nyolcat illesztett be *A holnap dalai* című, 1910-ben megjelent négy dalfüzetébe. E dalokban elsősorban Puccini és Debussy hatását fedezhetjük fel.²³ Előbbit indokolhatja, hogy épp az 1909–1910-es szezonban mutatták be Kolozsvárott a *Toscát* és a *Pillangókisasszonyt*.²⁴ Hogy Debussytól mit és honnan ismerhetett, egyelőre homály fedi. Farkas Ödön Ady-daljai a magyar daltörténet különös elágazásának képviselői: Farkas nyilván nem sokat tudhatott arról, mi zajlik Budapest zenei életében 1908 körül, még akkor sem, ha időről időre színre vitték egy-egy zenés színpadi művét a Magyar Királyi Operaházban.²⁵ Szegő Júlia és Sonkoly István is hangsúlyozza, hogy dalainak haladó hangvétele megelőzi Bartók és Kodály újításainak ismeretét.²⁶ Kísérletező hajlamát jellemzi, hogy az *Egyedül a tengerrel* című dalban a beszédhang szinte sanzonszerű alkalmazásával játszik, miközben a dal zenei stílusa inkább Debussyre emlékeztet, fokozása szimfonikus igényű. A korabeli budapesti zenekritika ugyanakkor inkább elmarasztaló véleménnyel volt Farkas dalainak eklektikájáról. A dalfüzeteket a *Nyugatban* recenzeáló Csáth nem volt meggyőződve a különleges harmóniamenetek létjogosultságáról: „Az öthangú skála lépten-nyomon, szűkített és bővített szeptimek és nónakkordok egymás hátára hányva; az átélés és szükségszerűség azonban hiányzik.”²⁷ A tizennyolc esztendő Lajtha László pedig szinte megdöbbenően kemény szavakkal ítélte el Farkas Ödön dalait:

23 Csáth Géza Vincent d’Indy-reminiszcenciákat is említ Farkas Ödön Ady-dalairól írott recenziójában. CSÁTH Géza, „Reinitz Béla és Farkas Ödön Ady-dalai”, *Nyugat* 3 (1910): 2:1231–1233. Kötetben lásd: CSÁTH, *A muzsika mesekertje...*, 222–225.

24 *A Bohémélet* sem sokkal korábban, 1906-ban került színre Kolozsvárott. LAKATOS István, *A kolozsvári magyar zenés színpad* (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1977), 138, 156, 161.

25 *A vezeklők* (1894, három előadás), *Balassa Bálint* (1896, négy előadás), *Tetemrehívás* (1900, hét előadás), *Kurucvilág* (1906, egy előadás). E művekről lásd: NÉMETH Amadé, „A Magyar Királyi Operaház magyar opera bemutatói 1884–1920 között”, in NÉMETH Amadé, *A magyar opera története: (1785–2000)*, 125–194 (Budapest: Anno Kiadó, [2000]). Lásd továbbá: TALLIÁN Tibor, „A magyar opera fejlődése 1884–1919”, in *A budapesti Operaház 100 éve*, szerk. STAUD Géza, 129–150 (Budapest: Zeneműkiadó, 1984), különösen *A századelő magyar operái* című alfejezetben, 143–150.

26 „A maga erejéből, a maga külön ösvényén indult el a közös nagy művészi cél felé: ő is a magyar énekes beszéd megteremtésén fáradozott, akár Kodály és Bartók.” SZEGŐ, „A megzenésített Ady-versek...”, 924, lásd továbbá: SONKOLY, „Ady verseinek...”, 124.

27 CSÁTH, „Reinitz Béla és Farkas Ödön...”, 1232.

Farkas összes dalai ugyanazon egy recept szerint készültek; mindent az ő cukros, únott s kopott limonádéin keresztül lát. [...] A nagy jajgatót nem lehet apró nyafogásokra felváltani s aki megpróbálja, – abból nagyon furcsa, nagyon gyenge, nagyon stupid muzsika sül ki, mint pl. Farkas Ödönnél is.²⁸

A Farkas Ödöntől eredeztethető erdélyi zenetörténeti Ady-recepció további kutatás tárgyát képezhetné, különálló bibliográfia is foglalkozik ezzel.²⁹

Kolozsvári joghallgatóként Farkas Ödönnél tanult zeneszerzést Reinitz Béla (1878–1943).³⁰ Nem valószínű, hogy ismerte Farkas Ady-dalait, hiszen amikor azok keletkeztek, Reinitz már Budapesten működött jogászként és zenekritikusként, valamint Nagy Endre méltán híres kabaréjának egyik zeneszerzőjeként.³¹ A *Vér és arany* megjelenése után, 1908-tól kezdve nagy mennyiségű Ady-verset zenésített meg, 1943-ban bekövetkezett haláláig több mint 130 Ady-dalt komponált.³² Ady nem azonnal barátkozott meg Reinitz megzenésítéseivel,³³ de ketjük pályája néhány hónapra mégiscsak szorosan összefonódott. Reinitz is tagja lett a Három Hollóban rendszeresen összegyűlő társaságnak, a beszámolók alapján itt, éjszakánként, saját zongorakíséretével mutatta be először új kompozícióit, melyek egyre nagyobb népszerűsége tettek szert Budapesten, idővel már maga Ady is rajongott értük. A Modern Színpad Kabaréban első alkalommal 1909. március 4-én hangzott el Ady-dal Reinitz Bélától,³⁴ ekkor már a legnagyobb sztárok, Ferenczy Károly és maga Nagy Endre énekelték az Ady–Reinitz-dalokat.³⁵ Nagy Endre és Reinitz áprilisban Nagyváradon a Holnap társaság által szerve-

28 LAJTHA László, „Farkas Ödön: A holnap dalai”, *Nemzeti ifjúkor*, 1910. dec. 12., 12.

29 FANCSALI János, „Könyvészeti adalékok Ady-versek hazai megzenésítéséhez”, in *Zenetudományi írások*, szerk. BENKŐ András, 198–309 (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1980). Fancsali egy korábbi összefoglalásából tudjuk, hogy az erdélyi zeneszerzők Ady-megzenésítéseire szintén igen széles stíluspaletta jellemző: „Az egyéni megoldások mellett találkozunk itt Schubert-romantikával, Wagner-hatásokkal, Debussy-, Richard Strauss-reminiszcenciákkal is, nem hiányzik a népzene, az atonalizmus [sic], a dodekafónia sem.” FANCSALI János, „Ady erdélyi zeneszerzők műveiben”, *A Hét* [Marosvásárhely], 1978. márc. 17., 6.

30 Reinitz Béla és Ady Endre kapcsolatáról – a korábbi szakirodalmat is feldolgozva – részletesen ír Flórián László és Vajda János a zeneszerző születésének centenáriuma alkalmából megjelent monográfiában: FLÓRIÁN László és VAJDA János, *Reinitz Béla* (Budapest: Zeneműkiadó, 1978).

31 Uo., 18.

32 A Vajda János által összeállított műjegyzék 122 meglévő és 10 lappangó Ady-dalt listáz, ez a 453 fennmaradt Reinitz-dalnak több mint egynegyede. Uo., 371–394.

33 Uo., 29.

34 ALPÁR Ágnes, *A fővárosi kabarék műsora: 1901–1944* (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979²), 59–60. 66. tételszám

35 [n. n.], „A Modern Színpad márciusi műsora. Reinitz Béla dalai”, *Népszava*, 1909. márc. 2., 5.

zett Ady-matinén is sikerrel szerepeltek.³⁶ Közös Ady–Reinitz „turné” is formálódott: Ady 1909 őszi vidéki – Nagyvárad, Temesvár, Debrecen, Miskolc, Kaposvár – felolvasó körútjának főszereplői valójában a költő és zeneszerzője, sőt a beszámolók szerint a legnagyobb sikere rendszerint Reinitznek volt.³⁷

Reinitz kétségkívül nagy szerepet játszott Ady Endre népszerűségében, az Ady-kultusz kialakulásában. Mindeközben ugyanakkor maga Reinitz is mitizálódott, már Ady életében. Recepciótörténetük – s mitizálódásuk is – összefonódott. A *Népszava* kritikusa már 1909 márciusában így írt a Modern Színpad előadásai kapcsán: „Reinitz úgy érzi Ady verseit, mintha ő írta volna azokat és vad hangvariálással, rövid akkordjaival, hangformák hirtelen megszegésével, a hangulatok, gondolatok mélységeket nyitó átfantáziálásával, ellenállhatatlanul ránkviszi Ady verseit.”³⁸ Többen is állítják, hogy Reinitznek köszönhető, hogy elkezdték megérteni Adyt.³⁹ Kassák Lajos így vallott erről: „Hogy Adyt komoly értékeiben átéreztem és fölfogtam, azt nagyrésztben Reinitz zenéjének köszönhetem.”⁴⁰ Reinitz egyfajta „Ady-propagátorra” vált – Bölöni György szavaival: „Adyért élve-halva, mint egy dervis, egy megszállt lélek, aki Ady verseiben találta fel az élet kövét.”⁴¹ Nyilván ő maga is tudta, hogy saját hangját Ady messzire repítheti. Nemcsak művészi hivatottsága, hanem saját jól felfogott érdeke is fűződött Ady népszerűsítéséhez. Mindemellett kialakult egy olyan nézet is, mely szerint Reinitz már jobban érti Ady verseit, mint a költő maga.⁴²

Reinitz és Ady viszonyának hírhedt záróakkordja a költőnek az 1909. őszi közös felolvasókörút utáni budapesti bemutatkozó fellépése volt. 1909. november 27-én este 8 órakor, Méry Béla rendezésében a Royal Szálló nagytermében került sor Ady első budapesti „közönségtalálkozójára”, melyen felolvasását megzenésített verseinek előadása kísérte –azonban, mint az ismert, itt nem Reinitz Béla, hanem Beretvás Hugó (1872–1940) Ady-dalai hangoztak el.⁴³ Bölöni György – és az ő beszámoló-

36 FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 38.

37 Flórián László Ady Lajost és Benedek Marcellt idézi, lásd: *uo.*, 41.

38 [n. n.], „A Modern Színpad márciusi műsora...”, 5.

39 Például: PAPP Viktor, „Ady és a zene”, *Nyugat* 12 (1919): 1:326–331.

40 KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, 2 köt. (Budapest: Magvető Kiadó, 1983), 2:523.

41 Bölöni Györgyöt idézi: FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 42.

42 Bölöni György visszaemlékezését idézi: *uo.*, 34.

43 A hangverseny plakátján az alábbi dalok szerepelnek: *Akik mindig elkésnek, A fekete zongora, Nem jön senki, Tüzes seb vagyok, Az én két asszonyom, Az ágyam hívogat, Jó Csönd-herceg előtt, A Zozó levele, A halál automobilján.* A plakát reprodukcióját lásd: GÁSPÁR Miklós és SCHEIBER Sándor, „Ady Endre 1909-es budapesti előadóestje”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 81 (1977): 92–103, 97. Beretvás Hugóné említi továbbá, hogy férje a *Három őszi könnycseppet* is megzenésítette és eljátszotta Ady Endrének, de az nem igazán tetszett a költőnek. *Uo.*, 96.

ja nyomán a szakirodalom jelentős része⁴⁴ – szerint a fellépés után hajnalba nyúló, dühödt, majdhogynem tettelegességig fajuló veszekedésbe torkollott a költő és a zeneszerző utolsó találkozója, melynek végén Ady sírógörcsöt kapott, s Reinitz ugyan továbbra is írt Ady-dalokat, de többé nem találkozott Ady Endrével.⁴⁵ Mindez azonban szintén a Reinitz-mítosz része. A barátság ugyan valószínűleg nem állt helyre, de a kollegialitás megmaradt: 1910-ben már újra találkoztak, s minden bizonynyal létrejött még egy közös estjük Zilahon.⁴⁶ Reinitz 1910-ben és 1911-ben megjelent több füzetnyi Ady-dala után 1924-ben, immár bécsi emigrációja idején újabb Ady-dalkötetet adott közre, s utolsó nyomtatott dalfüzetében (*Halottak énekelnek*, 1943) is helyet kapott két Ady-megzenésítés. Ady pedig a *Renaissance* 1910/6. számában tette közzé híressé vált és többször idézett leírását Reinitz dalairól,⁴⁷ majd 1913-ban Reinitznek dedikálta *A veszélyek istene* című versét.⁴⁸

De ki volt Beretvás Hugó? Szakmáját tekintve kereskedő.⁴⁹ Budapesten Altschul Rudolf és Major J. Gyula tanítványa,⁵⁰ majd Robert Fuchs osztrák zeneszerzőnél – Gustav Mahler, Erich Wolfgang von Korngold és George Enescu egykori tanáránál – tanult zeneszerzést.⁵¹ Hans Richter meghívására 1893-tól egy ideig a bécsi Operaházban működött korrepetitorként,⁵² de elhagyta a zenei pályát. Eleinte dalokat írt, a húszas évek elején néhány egyházzenei kompozíció után nagyszabású oratóriumot komponált Szent Ferencről, melyet 1926-ban a Salzburgi Ünnepi Játékokon és a budapesti Operaházban is bemutattak. Később Szent Istvánról és Szent Imréről is írt oratóriumot.⁵³ Saját magát műkedvelő zeneszerzőnek tartotta,⁵⁴ nem tartozott az újítók közé. Már élete végén elfelejtett zeneszerzőnek számított, a Szabolcsi Bence és Tóth Aladár által szerkesztett *Zenei Lexikon*ban éppen csak az említés szintjén találjuk meg.⁵⁵ Neve és életműve később teljesen feledésbe merült.

44 FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 48.

45 Bölöni Györgyöt idézi: *uo.*, 43.

46 FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 50.

47 A *Renaissance* 1910/6. számában megjelent írásokat, köztük Ady Endréét is lásd újraközölve: FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 295–301.

48 *Uo.*, 49.

49 [n. n.], „Beretvás Hugó első reprezentáns műve az Assisi Szent Ferenc”, *Pesti Napló*, 1926. okt. 8., 11.

50 FALK Zsigmond, „Filharmonikus Hangversenyeink”, *Ország-Világ*, 1921. febr. 13., 1.

51 [n. n.], „Beretvás Hugó halála”, *Nemzeti Ujság*, 1940. márc. 10., 17.

52 FALK, „Filharmonikus...”, 1.

53 [n. n.], „(Egyházi hangverseny.)”, *Budapesti Hírlap*, 1938. aug. 23., 9; [n. n.], „Beretvás Hugó halála”.

54 [n. n.], „Beretvás Hugó első reprezentáns műve...”, 11.

55 „Beretvás Hugó”, in SZABOLCSI és TÓTH, *Zenei lexikon...*, 1:102.

Személyéről ugyanakkor leginkább a Reinitz-szakirodalomból tájékozódhatunk, s ez értelemszerűen nem kissé torzítja a róla alkotható képet: „lipótvárosi gazdag amatőr”,⁵⁶ „lipótvárosi akarnok”, zsaroló hajlamú „alkalmi mecénás”,⁵⁷ „pénzes dilettáns”,⁵⁸ „vagyonos iparosember”,⁵⁹ „egy jómódú polgárcsalád gyermeke, aki jóval a Zeneakadémia elvégzése után sem tudott érvényesülni”,⁶⁰ és más hasonló jelzők sorakoznak Beretvás neve mellett a visszaemlékező leírásokban. A „lipótvárosi akarnok” nemcsak, hogy merészelte Ady verseit megzenésíteni, de még arra is vetemedett, hogy felkeresse a költőt, s felajánlja neki, hogy fizeti a közös budapesti fellépésük, illetve az azutáni bankett költségeit.⁶¹ Így tárgyalják az esetet az 1978-ban megjelent Reinitz-monográfia szerzői, Flórián László és Vajda János is.

Egy évvel korábban, az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben adta közre Gáspár Miklós és Scheiber Sándor Beretvás és felesége visszaemlékezéseit, valamint Ady Beretváshoz írt leveleit, ezekből szinte egy másik történetet ismerhetünk meg.⁶² Akárcsak Reinitz, Beretvás is a *Vér és arany* megjelenése után kezdett Ady-dalokat komponálni.⁶³ Ady 1909 augusztusában ismerkedett meg Beretvás Hugóval és az ő Ady-dalaival,⁶⁴ s 1909. augusztus 18-án – tehát a vidéki felolvasó körút előtt – Beretváshoz írott levelében már ír a budapesti fellépésről, melyen a Három Holló-beli társaság operaénekes tagja,⁶⁵ Környei Béla fogja énekelni Beret-

56 „Ady azonban megismerkedett verseinek egy újabb zeneszerzőjével, Beretvás Hugó lipótvárosi gazdag amatőrrel, aki hajlandónak mutatkozott megrendeztetni egy Ady-estét.” Bölöni Györgyöt idézi: FLÓRIÁN ÉS VAJDA, *Reinitz...*, 43.

57 „Gazdag műkedvelő ajánlkozott, alkalmi mecénás, hogy ő Pesten, a Royalban, nagyszabású Ady-hangversenyt rendez, ha a versekhez az ő zenéjét éneklí az Operaház akkori első tenoristája, Környei Béla.” Ady Lajosné idézi: *uo.*, 44.

58 „Egy Beretvás Hugó nevezetű, pénzes dilettáns kedvéért cserbenhagyta a költő egyik leghívebb emberét, a versei legjobb zenei értőjét: cserbenhagyta Reinitzet, a művészt s a barátot, 1909-es pesti matinéján Ady-dalokkal nem őt léptette fel.” Király Istvánt idézi: *uo.*, 45.

59 „Ajánlatot tett pedig neki akkor egy pesti amatőrzeneszerző, vagyonos iparosember, hogy ő vállalja az est költségeit és ő honorálja Környei Bélát, az Operaház akkori nagyhírű tenoristáját, mint dalénekest –, ha Ady az ő zenéjvel adhatja elő műsorát. Ady szegény volt – örök szegény – engedett a kísértésnek, és az est lezajlott Reinitz mellőzésével.” Dénes Zsófiát idézi: *uo.*, 107.

60 *Uo.*, 42.

61 „Egy lipótvárosi akarnok elhatározta, hogy ő is megzenésíti Ady verseit, ám a nagyobb baj az volt, hogy a serény férfiú megkereste Adyt, szerzett magának egy énekművészt, kibérelte a Royal-szálloda hangversenytermét, és egy torz estén megtartották a produkciót, és a hangversenyen Ady is megjelent.” Révész Bélát idézi: *uo.*, 45.

62 GÁSPÁR ÉS SCHEIBER, „Ady Endre 1909-es...”.

63 *Uo.*, 93.

64 *Uo.*

65 Ady Három Hollóbeli társaságának két operaénekes, Környei Béla és Rózsa S. Lajos is tagja volt. FLÓRIÁN ÉS VAJDA, *Reinitz...*, 28.

vás dalait.⁶⁶ Környeit ugyanakkor valóban Beretvás kérte fel a közreműködésre, Ady levelének kézhezvétele után.⁶⁷ Beretvás Hugónak ekkor még csak hat Ady-dala volt készen, míg a koncertet rendező Méry Béla tizenkét dalt szeretett volna a programba illeszteni.⁶⁸ Az eset nyomán Beretvás népszerűsége hirtelen megugrott: a hazai sikereinek csúcsán járó Szamosi Elza, Környei operaházi kollégája – és később felesége – is szeretete volna énekelni Beretvás dalait, de a szerző visszautasította őt, mondván, hogy azok nem női hangra valók.⁶⁹

Fölösleges firtatni, hogy Ady a pénz miatt döntött-e Beretvás javára, leveleiből kiderül, hogy valóban több alkalommal kért kölcsön a tehetős kereskedő-zeneszerzőtől.⁷⁰ A szakirodalomban több más véleményt is olvashatunk döntésének hátteréről, beleértve akár azt is, hogy a költő féltékeny válhatott Reinitz sikereire.⁷¹ Beretvás és felesége visszaemlékezéseiből ugyanakkor kiderül, hogy Ady a két zeneszerző dalairól zenei természetű véleményt is formált. Beretvás feleségétől így olvashatjuk: „Szerinte [ti. Ady szerint] Hugó és Reinitz Béla dalai között az a különbség, hogy Hugó zenéje »szimfónikus programzene«, Reinitzé pedig egy lépés a népdalból [értsd: magyarnótából] a műdal felé.”⁷² Beretvás pedig így jegyezte le Ady 1909 októberében megformált véleményét: „Azt mondja, hogy most látja csak a különbséget, ha egy muzsikus ember zenésít meg valamit. Reinitz dalai – egy lépéssel előbbre –, mint a népdal; az enyémében az Ady-ki-fejezések művészettel zenésítettnek.”⁷³

Ady Beretváséknak mondott szavaival részben egyetérthetünk:⁷⁴ Beretvás dalainak stílusa nagyvilágibb, zenéje simulékonyabb, mint Reinitzé, dalai dal-

66 A levelet lásd: uo., 42, illetve GÁSPÁR és SCHEIBER, „Ady Endre 1909-es...”, 98.

67 Uo., 93. és 96.

68 Uo., 93.

69 Uo., 97. Szamosi Elzáról lásd PhD disszertációm: SZABÓ Ferenc János, *Szamosi Elza (1881–1924) művészete*, PhD disszertáció (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2018).

70 Lásd Ady Endre Beretvás Hugóhoz írott leveleiben (GÁSPÁR és SCHEIBER, „Ady Endre 1909-es...”, 101 és 103): „P. S. Édes öregem, végtelen szégyenkezéssel, de kérlek még valamire. Utolsósor t.i. egy előleget. Jobban mondva: egy betudandó baráti kölcsönt. Kérlek, küldj még nekem ötven forintot.” (Budapest, 1909. november 5.) Valamint: „Szeretnék lemenni a Rivierára. Nem járulhatnál-e gyorsan 500 frk.-kal ez utolsó próbához? Hátha sokszorososan visszaadom.” (Párizs, 1910. február 10.)

71 Ady Lajos és Benedek Marcell szerint is a Reinitz-daloknak volt a legnagyobb sikere a *Nyugat* vidéki Ady-matinéin. Benedek Marcell azt is sejteti, hogy Ady már féltékeny kezdett lenni Reinitzre, Benedeket idézi: FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 41. Rajta kívül Révész Béla is feltételezi ezt a féltékenységet, lásd: uo., 45.

72 GÁSPÁR és SCHEIBER, „Ady Endre 1909-es...”, 96.

73 Uo., 94.

74 Ady zenei ízléséről a források nem mutatnak egységes képet, érdemes volna az ezzel kapcsolatos nyilatkozatokat részletes vizsgálat alá venni. Hogy csak két példát említsek: Papp Viktor visszaemléke-

lamosabbak, több teret engednek az énekes virtuozitásának, ezáltal hatásosabbak, néhol szinte a dal- és az opera-stílus közti határokat is feszegetik. Olyannyira „koncert-dalok”, hogy néhánynak zongoraszólamát később meg is hangszerelte zenekarra.⁷⁵ Reinitz dalainak zenei háttere ezzel szemben a sanzon műfaja, a dalok stílusából kiérezhető a Nagy Endre-féle Andrassy úti irodalmi kabaré pezsgő kulturális közege.⁷⁶ Érdesebb, kevésbé dalszerű, és kevésbé kidolgozott zeneművek, hatásukat épp eszköztáruk egyszerűségével, közvetlenségével keltik. Reinitz érezhetően a versre fókuszál, nem „zenét” akar írni, hanem a verset akarja zenei formába önteni. A magyaros témájú versek némely magyarnótás zenei gesztusát Csáth és Sonkoly egyaránt túlzónak érzi,⁷⁷ véleményem szerint – Ady verssorait értelmezve – ezek iróniaként is felfoghatók. A *Páris, az én Bakonyom* című dalban például Reinitz rendre a magyar viszonyokon gúnyolódó verssorokhoz társít magyarnótás harmóniameneteket.

A Reinitz-dalok kifejezésbeli eszköztára kimeríthetetlen, kiváló prozódiajuk kiemelkedik a korszak magyar vokális művei közül. Számos visszaemlékező említi, hogy Ady a társaságában lévőknek felolvasta a költeményeit, így azokat Reinitz a költő hangján hallhatta először.⁷⁸ Lehet igazság Kodály Zoltán vélekedésében, mely szerint Reinitz dalaiból Ady hanghordozása sejthető ki,⁷⁹ s talán erre gondolt Balázs Béla is, amikor azt írta, hogy „Reinitz dalai az Ady-versek latens melodikáját szabadították fel. [...] Ady nyelvének adott hangszínét,

zésében (*Ady és a zene*) részletesen feltárja, milyen zenei hatások érthették Adyt fiatalkorában, majd Párizsban és Budapesten. Utóbbiról így ír: „e daltalan városban nem sokat törődött a muzsikával. Operaházunkban – gondolom – életében kétszer volt és hangversenyekre nem járt.” Beretvás Hugó visszaemlékezése szerint viszont Ady ezt mondta neki egyik találkozásuk alkalmával: „Már mint gyermek rajongtam Wagnerért és a kakasülön áhítattal hallgattam zenéjét.” Lásd: GÁSPÁR és SCHEIBER, „Ady Endre 1909-es...”, 95.

75 E dalok zenekari hangversenyen is elhangzottak 1921-ben, lásd: (KACSOH.) [KACSÓH Pongrác], „Filharmóniai hangverseny”, *Pesti Napló*, 1921. febr. 8., 5.

76 A Reinitz-dalok stílusának összefoglaló leírását lásd például: SONKOLY, „Ady verseinek...”, 124; SZEGŐ, „A megzenésített Ady-versek...”, 923–924.

77 CSÁTH, „Reinitz Béla és Farkas Ödön...”, 1231, valamint SONKOLY, „Ady verseinek...”, 124.

78 FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 31.

79 „Reinitz [...] puritán módon közeledik a vershez és dallamai bizonyára megőriztek valamit abból a hanglejtésből, ritmusból, amellyel a költő maga olvashatta verseit.” KODÁLY Zoltán, „[Előszó Reinitz Béla válogatott dalainak kiadásához]”, in REINITZ Béla, *Dalok énekhangra, zongorakísérettel Ady Endre, Csokonai V. Mihály, Emőd Tamás, József Attila, Szép Ernő, Vajda János verseire* (Budapest: Zeneműkiadó, 1956), 3. Kodály 1955 októberében megfogalmazott gondolatai minden bizonnyal hatással voltak Szegő Júliára, aki 1957-ben az *Igaz Szóban* megjelent írásában így ír: „[Reinitz] Hiteles hangsúllyal ruházta fel a szavakat, amikor énekké formálta.” SZEGŐ, „A megzenésített Ady-versek...”, 923.

szóbaömlésének bennerejlő lüktetését hámozták felszínre.”⁸⁰ Az mindenesetre bizonyos, hogy a klasszikus énekléstől távol álló, merőben beszédszerű előadásmódot sugall a Reinitz-dalokban található rendkívül sok és sokféle, akár ütemenként változó előadói utasítás.

Úgy vélem, a lényegre tapint rá Csáth Géza Farkas, Reinitz és Beretvás *A Zozó levele* című dalairól írt összehasonlításában:

Beretvás Puccini-féle Musette és Mimi hangulatokkal dolgozott. Farkas nem akart ezzel a bevált zenei romantikával operálni. Finomabban óhajtott. Csupa alterált akkord és erőszakos finomkodás lett a dalocskából és szétesett darabokra. Reinitz ellenben erős kézzel fogta meg a dolgot. 10 taktusos kis chansont írt rá, szomorút, egyhangút – a nyomor sötét színeivel a basszusban – és a második strófára ismételte az első melódiáját. Ez sikerült, kielégítő megoldás és a legegyszerűbb.⁸¹

Nem szeretnék Ady fejével gondolkodni, de felvetem: Beretvás Hugó dalai talán jobban illettek a Royal Szálló nagytermének atmoszférájába, mint Reinitz Ady-megzenésítései, még ha tagadhatatlan is, hogy utóbbiak jóval erőteljesebb és őszintébb zenék.

Nem kizárható, hogy Ady Reinitz dalairól Beretvásnak mondott véleménye Reinitzhez is eljutott. Ha igen, akkor ez állhat Reinitz 1911-ben kelt önéletrajzában saját – amúgy már addig is hatalmas sikert arató – Ady-dalairól írt mondata háttérében: „amiket eddig írtam, kísérletnek és előjátéknak tekintem csak olyan szándékaimhoz, amelyeket megvalósítani szeretnék.”⁸² Reinitz későbbi Ady-dalai egyre komolyabb igényűek, utolsó megjelent kötetében már arra is találunk példát, hogy két Ady-verset egybekomponálva zenésít meg. Finom, de észrevehető stílusváltozásról tanúskodik Tóth Aladár Reinitz első, már emigráció utáni szerzői estjéről (1932. február 13., Kereskedelmi Csarnok díszterme) írt kritikája is:

Ez a mai Reinitz még mindig a régi Ady-komponista, de már nem a régi ragyogó, lendületes, de könnyed „chanson”-komponista. A chansonstílusból azonban sikerült átmentenie az új szerzeményeibe egy rendkívül értékes vonást: a hatásos, szinte virtuóz „előadhatóság” erényét. A chansonszerzőnek nemcsak a zenei hangok jelennek meg képzeletében, hanem az interpretáló művészetnek mindazok a csodái is, melyeket a

80 BALÁZS Béla, „Az Ady-magyarázó Reinitz Béla”, *Diogenes* [Bécs] 2, 9. sz. (1924): 5–7, 6. Az írás újraközlését lásd: FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 324–325.

81 CSÁTH, „Reinitz Béla és Farkas Ödön...”, 1232.

82 Reinitz a Budapesti Újságírók Egyesületének 1911. évi almanachja számára írt önéletrajzát idézi: FLÓRIÁN és VAJDA, *Reinitz...*, 9.

zseniális előadó a zenei hangokkal művelhet. Csak a jól előadható muzsika lehet jó chanson, a „papiroszene” sohasem!⁸³

Mindezek alapján kijelenthető, hogy Reinitz 1910–1911-ben publikált dalai még a kabarédal műfajához állnak közelebb, ugyanakkor összehasonlítva más sanzonokkal, minőségük felette áll a korszak pesti sanzonjainak.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy bár a kortárs leírások és a visszaemlékezések alapján rendkívül sikeresek és népszerűek voltak a Reinitz–Ady-dalok, a korabeli gramofoncégek – jelenlegi adataink szerint – egyet sem vettek fel ezek közül hanglemezre. Ezzel szemben Szirmai Albert, Kálmán Imre és mások kabarédalaiból tételenként akár több hangfelvétel is piacra került, ráadásul ugyanazok előadásában, akik Reinitz dalait is sikerre vitték (Ferenczy Károly, Medgyaszay Vilma, Papp János stb.). Vajon Reinitz – netán Ady – volt bizalmatlan a gramofonnal szemben? Vagy valamiért úgy érezték a lemezcégek, hogy nem eladhatók a korabeli sanzonoknál modernebb szellemiségű Reinitz–Ady-dalok? A kérdést jelenlegi ismereteink alapján nem tudjuk megválaszolni.

Az 1909 utáni másfél évtizedben új színek tűntek fel az Ady-megzenésítések stíluspalettáján. Molnár Antal (1890–1983) 1909 és 1911 között magyar költők verseire komponált, költők szerinti kronológiába rendezett dalai⁸⁴ között egyetlen Ady-megzenésítést találunk (*Egy este Milánóban*), ennek zenéjén leginkább Bartók nem sokkal korábban komponált műveinek, a *Tizennégy bagatell*-nek (op. 6, 1908), valamint az 1. vonósnégyesnek (op. 7, 1908–1909) – melynek ősbemutatóján Molnár Antal brácsázott – hatását fedezhetjük fel. Notáció tekintetében Bartók,⁸⁵ míg zeneileg Debussy hatása mutatható ki az I. világháborúban fiatalon elhunyt Zágon Géza Vilmos (1889–1918) kiadatlan *Fehér lány virág-kezzei* című dalán és – a korai zenei Ady-recepcióban műfaját tekintve egyedülálló, *A rémmesék uhuja* inspirációjára született – *Mystères* című zongoradarabján.⁸⁶ A posztwagneri szecessziós késő romantikát pedig a fiatal Radnai Mik-

83 (T–TH.) [TÓTH Aladár], „Uj Ady-dalok. Reinitz Béla szerzői estje”, *Pesti Napló*, 1932. febr. 14., 22.

84 Molnár Antal 1909 és 1911 között komponált, Durigo Ilona énekesnőnek dedikált dalfűzetének (megjelent: Rózsavölgyi, [1912?]) tételei az alábbi költők verseire íródtak: 1–3 Csokonai Vitéz Mihály, 4 Földi János, 5–6 Petőfi Sándor, 7 Juhász Gyula, 8 Balázs Béla, 9 Ady Endre, 10 M.A. [Molnár Antal?].

85 Bartók a *Tizennégy bagatell* (1908) előszavában megfogalmazott notációs sajátosságát veszi át Zágon is saját dalának kéziratára vezetett mondatával: „A módosító jelek csakis egy és ugyanazon vonalon illetve vonalközön és csakis egy ütemen belül érvényesek.” A kézirat lelőhelye: OSZK Zeneműtár, Ms.mus.2009.

86 Különös egyezés, hogy a *Fehér lány virág-kezzei* című verset Ady Kabos Ilonka zongoraművésznőnek ajánlotta, míg Zágon *Mystères* című zongoradarabjának fennmaradt kéziratán szintén Kabos Ilonkának szóló ajánlás olvasható. A kézirat lelőhelye: OSZK Zeneműtár, Ms.mus.2007. Zágon

lós (1892–1935) 1913-ban keletkezett két Ady-dala (*A Zozó levele* és *Tüzes seb vagyok*) képviselheti, melyeket szerzőjük eredeti helyükről – kiadatlan második dalfüzetéből – kiemelve, az 1920-ban a Rózsavölgyinél megjelent *Négy dal* című sorozatába fűzött.⁸⁷

Bár Bartók 1916-ban komponált, expresszionista-látomásos öt Ady-dala 1919. április 21-én nyilvánosan elhangzott Durigó Ilona és a szerző előadásában, de nyomtatásban szintén csak később, 1923-ban jelent meg, mint ismert, Reinitz Bélához szóló, 1920-ra datált ajánlással. Az ajánlás háttérében nemcsak a Tanácsköztársaság után emigrációba kényszerült kolléga felé tett gesztus állhat – mely miatt hevesen támadta is Bartókot a hazai sajtó⁸⁸ –, hanem az is, amit Kodály így fogalmazott meg jóval később: „Reinitzéi nélkül azok [ti. Bartók dalai] vagy létre nem jönnek, vagy egészen másképp alakulnak.”⁸⁹ Inkább Debussy, esetleg Bartók ekkor még csak zárt körben ismert *Kékszakállúja*, és a magyar népzene élményének hatása érződik Kodály első Ady-dalán, mely szintén meglehetősen késéssel jutott el a közönséghez: az 1913-ban keletkezett⁹⁰ *Sírni, sírni...* című dalt annak 1921. január 10-i ősbemutatója után a kritika elítélte,⁹¹ de Bartók hevesen kiállt mellette.⁹² Kodály összesen három zongorakíséretes Ady-dalt írt 1913 és 1918 között, de sem ő, sem Bartók nem tért vissza a zongorakíséretes műdal műfajában Ady Endre verseihez 1918 után.⁹³

Géza Vilmosról lásd: ILLYÉS Boglárka, „Az új magyar zene párizsi követe: Zágon Géza Vilmos pályája és válogatott levelezése”, *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények 2014* (Budapest: Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet [et al], 2015): 323–356, valamint ILLYÉS Boglárka, „L’ambassadeur parisien de la nouvelle musique hongroise, Géza Vilmos Zágon: Sa carrière et sa correspondance choisie”, *Studia musicologica* 58, no. 2. (2018): 255–293.

87 E dalokról, kézírataik történetéről és előadás-történetükről lásd: KARCZAG Márton és SZABÓ Ferenc János, *Megfelelő ember a megfelelő helyen: Radnai Miklós, zeneszerző és igazgató* (Budapest: Magyar Állami Operaház, 2017), 174. – Radnai Miklós két Ady-daláról lásd továbbá: SONKOLY, „Ady verseinek...”, 126.

88 Lásd erről: [n. n.], „Kótyagos csöszök”, *Népszava*, 1923. máj. 8., 6.

89 KODÁLY, „[Előszó Reinitz Béla...]”, 3.

90 Demény János szerint Kodály először 1913-ban vázolta fel a dalt, majd 1916-ban fejezte be. Lásd: DEMÉNY János, „Ady költészetének hatása Bartók és Kodály életművében”, in ITTÉS, *Ady–Kodály Emléknepok...*, 41–45, 42.

91 Lásd például: (–LDI.) [BÉLDI Izor], „(Hangversenyek.)”, *Pesti Hírlap*, 1921. jan. 11., 4, valamint [n. n.], „Filharmóniai hangverseny”, *Az Ujság*, 1921. jan. 11., 8.

92 BARTÓK Béla, „Kodály Zoltán”, *Nyugat* 14 (1921): 1:235–236.

93 Kodály a műdal műfajába tartozó Ady-megzenésítései: *Sírni, sírni...* op. 5/2 (1913–1916, bariton hangra és zenekarra), *Ádám, hol vagy?* és *Sappho szerelmes éneke* op. 9/1–2 (1915–1918, énekhangra és zongorára). Kodály később két kórusművet komponált még Ady-szövegekre: *Akik mindig elkésnek* (1934, vegyeskar), *Felszállott a páva* (1937, különböző énekkari változatokban). Kodály Ady-megzenésítéseiről lásd: POMOGÁTS, „Kodály Zoltán és Ady...”.

A jellegzetesen magyar műdalstílust keresve nem egy szerző a 19. századi nemzeti romantikus minta, azaz a népies műdal-intonáció talajára tévedt. A *Három őszi könnycsepp* mélabús hangvétele és dalszerű formai felépítése az 1912-ben a komolyabb műdal műfajával éppen próbálkozó népszerű kuplészerző Hetényi-Heidelberg Albertet (1875–1951),⁹⁴ de 1922-ben a zeneakadémiai zeneszerzéstanárt, Siklós Albertet (1878–1942) is magyarnótás fordulatok komponálására inspirálta.⁹⁵ Amikor az ismert magyarnóta-szerző Kurucz János (1883–1940) Ady *Add nekem a szemeidet* című versét komolyabb igénnyel megzenésíti, az énekszólami intonációja a klasszikus zenei, sőt néhol szórakoztatózenei stílusú harmóniafordulatok ellenére is magyarnótára emlékeztet.⁹⁶

Amatőr zeneszerzők is megjelentek a porondon. Lányi Viktor a *Nyugat* 1927-es évfolyamában publikált, egy jelenleg ismeretlen dátumú Ady-hangverseny felett elmélkedő cikkében felhánytorgatta, hogy amellet, hogy a hangversenyen Bartók és Kodály dalait kezdők énekelték, dilettáns szerzők megzenésítései is szerepeltek a programon:

A mindig kéznél levő dilettánsok sorában első helyen áll dr. Róth Béla nevű zeneszerző, aki aggasztó termékenységgel ontja az Ady-dalokat. Ezekről minden bántó szándék nélkül meg lehet, sőt meg kell állapítani, hogy naivak, kezdetlegesek, bombasztikusak és kiválóan alkalmasak arra, hogy növeljék a zenei Ady-kultusz körül egyre veszedelmesebben dúló esztétikai fogalomzavart.⁹⁷

94 Hetényi-Heidelberg Albert hat Ady-dalt komponált, melyek 1912-ben hangzottak el először, de nyomtatásban csak 1927-ben jelentek meg. A bemutatóról lásd: (Cs.) [CSÁTH Géza], „Szerzői hangverseny”, *Világ*, 1912. febr. 17., 11, kötetben lásd: CSÁTH, *A muzsika mesekertje...*, 528. A kották megjelenéséről lásd: [n. n.], „Ady-dalok – németül”, *Pesti Napló*, 1927. márc. 11., 14. Hetényi *Sírni, sírni...* című dala Sebő Miklós és a zeneszerző előadásában hanglemezen is megjelent: Radiola Electro Record RB 110 (matr. 669), a felvétel valószínűleg 1938-ban készült. Érdemes megemlíteni, hogy Hetényi műfordító is volt, Ady-verseket is átültetett német nyelvre, lásd: ANDREAS ADY, *Auf dem Flammenwagen der Lieder: eine Auslese*, übers. HETÉNYI HEIDELBERG Albert (Budapest: Pollak, 1926).

95 Siklós Alberttől három Ady-megzenésítést ismerünk: *Jó Csönd herceg előtt* (1921), *Három őszi könnycsepp* (1922), valamint a kiadatlan *Szelíd esti imádság* (énekhangra, hegedűre, csellóra és zongorára, ösbemutató: 1926). Lásd: TÓTH Endre, *Siklós Albert élete és munkássága*, Zenetudományi szakos szakdolgozat (Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010).

96 A dal kottája 1928-ban jelent meg a Harmonia kiadásában, s Székely Mihály és Hajdu Mihály előadásában 1954. július 22-én hangfelvétel is készült belőle: Magyar Hangfelvételtársaság Vállalat (MHV) M 1408, matr. SzK 3565b.

97 LÁNYI Viktor, „Egy Ady-est tanulságai”, *Nyugat* 20 (1927): 1:371–372. – A cikk megjelenési dátuma (1927. február 16.) és tartalma alapján nem sikerült a nyomára bukkanom sem a szakirodalomban, sem a napi sajtóban, sem pedig az MTA BTK Zenetudományi Intézete által létrehozott, a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum által kezelt Budapesti Hangversenyek Adatbázisában (http://db.zti.hu/koncert/koncert_Kereses.asp), hogy mely Ady-hangversenyre tekintett vissza Lányi 1927

Dr. Róth Béla Ady-dalait több, az Ady-megzenésítéseket áttekintő tanulmány szerzője is említi, igaz, elsősorban a mennyiségük okán.⁹⁸ Értékelésükre Lányi Viktor idézett cikkén kívül csak Sonkoly István vállalkozott egy fél mondat erejéig.⁹⁹ Róth mai ismertsége médiatörténeti jelenségnek mondható: dalait – közte négy füzetben összesen 24 Ady-dalt¹⁰⁰ – vékony füzetekbe rendezve közre tudta adni a húszas évek közepén, így neve szinte kizárólag az Ady-bibliográfiáknak köszönhetően maradt fenn. Valójában azonban szinte semmit sem tudunk róla.¹⁰¹ A jelenleg hozzáférhető legkorábbi adat zeneszerzői működéséről néhány, a Rózsavölgyi kiadásában 1917-ben megjelent műdal.¹⁰² A Tanácsköztársaság idején megjelent 13. opusza egy *Nemzetközi Induló*, a magyar proletárságnak ajánlva.¹⁰³ 1927 körül rendszeresen fellépett különböző hangversenyeken és a rádióban is, különösen gyakran működött közre zeneszerzőként és zongoristaként baloldali politikai beállítottságú költők – Patai József, Szirmai Rezső, Mankó József – szerzői estjein. A recenziók alapján népszerű lehetett, egyik Patai-dalát a bemutatón háromszor ismételtette meg a közönség.¹⁰⁴ Illusztráló, alkalmazkodó zeneszerzői attitűdjéről árulkodik, hogy Fehér Artur 1927. február 15-i zeneakadémiai szavalóestjén melodráma-kíséretet játszott – valószínűleg rögtönözve – a szavaltatokhoz.¹⁰⁵ 1927 után a könnyedebb műfajok felé fordult, több hangfelvételen is közreműködött zongorakísérőként,¹⁰⁶ 1928-ban az ő egyik dala is elhangzott Feld Mátyás és Harmath Imre *Mersz-e, Matyi?* című háromfelvonásos

februárjában. Nem kizárt, hogy a cikk szerzője esetleg rosszul emlékezett egy-két adatra, vagy több koncertélményét gyúrta össze egy gondolatmenetbe.

98 SONKOLY, „Ady verseinek...”, 124; UJFALUSSY, „Ady-megzenésítések...”, 11.

99 SONKOLY, „Ady verseinek...”, 124.

100 Róth Ady-dalai négy füzetben jelentek meg, az első füzet még saját kiadásában 1924-ben, a továbbiak Rozsnyai Károly zeneműkiadó gondozásában.

101 További kutatás tárgya lehet, hogy Róth Béla zeneszerző azonos-e az ugyanekkor működött dr. Róth Béla nevű ügyvéddel.

102 Lásd a BTK Zenetudományi Intézetben őrzött, digitális formátumban tárolt listákat az 1950 előtti magyar zeneműkiadók kiadványairól.

103 Dr. Róth Béla: *Nemzetközi induló. Internationale.* op. 13. A magyar proletárságnak ajánlva. Léederer István kiadása. A mű dallama nem azonos az akkori szovjet himnusz – azaz a ma Internacionálé címen ismert kompozíció – dallamával. Lásd: UGRÓ [UGRÓ Miklós], „Az Internacionálé titka”, *Magyar Nemzet*, 2000. aug. 26., 35.

104 [n. n.], „Szerzői est”, *Az Ujság*, 1926. dec. 16., 2.

105 [n. n.], „Fehér Artur előadóestje”, *Az Ujság*, 1927. febr. 17., 9.

106 Odeon-lemezen hallható zongoristaként (Sárosy Mihályt kíséri, A 197001, Ho 611–612, felv. kész.: 1927. május, Budapest).

revüjében,¹⁰⁷ *Fel is út, le is út* című tangója két különböző előadásban is megjelent hanglemezen.¹⁰⁸

A Fekete Jenő által rendezett, 1926. március 20-án a Zeneakadémia Kamaratermében megtartott Ady-émléken nemcsak dalai hangzottak el, de *Ady és a zene* címmel bevezető felolvasást is tartott.¹⁰⁹ E koncert műsora nem ismert, a sajtóbeszámolókból annyit tudunk, hogy Eyssler Pál, Kuttner Irén és R. Thurzó Mária énekeltek, Fehér Artur, Farkas Endre, Fenyő Rózsi és Bálint Erzsébet szavaltak, s fellépett még Demény Artúr, B. Fischer Gabriella, Tauber Ervin és Bauer Magda.¹¹⁰ Akár erről a koncertről írt Lányi, akár nem, az biztos, hogy cikkének megjelenése előtt tíz nappal Zsolt Béla költő zeneakadémiai szerzői estjének (1927. február 6.) programján Róth és Lányi dalai is szerepeltek, Relle Gabriella operaénekesnő előadásában.¹¹¹ Elképzelhető, hogy ez a hangverseny adta Lányi számára az indíttatást a dilettáns zeneszerzők felett érzett dühének kiélésére, s a port dr. Róth Bélán verte el.

S milyen az Ady-kultusz által életre hívott, Lányi Viktor szerint giccses Adydal? Róth dalainak zenei világa részint visszatér a romantika korába: a hagyományos dúr–moll hétfokúságot 19. századi összhangzattani közhelyek és nemzeti romantikus ritmikai sablonok tarkítják, a zongorakíséretben mesterkélten hangfestő megoldásokat találunk. A *Közel a temetőhöz* című dalban a zenének valójában semmi köze a szöveg mélyebb értelméhez, inkább csak lokálisan illusztrálja az egyes gondolatokat. Róth némelyik dala táncos, például a mazurkalüktetésű *Az én bűnöm*, de sanzonos-könnyűzenés hangvétellű a *Meg akarlak tartani* is.

Nem Róth volt azonban az egyetlen, aki a húszas években műkedvelőként nyúlt Ady dalaihoz. Hozzáférhető kották híján csak leírások alapján tudunk vé-

107 „Feld (Föld) Mátyás”, in *Színművészeti lexikon: A színháztudomány és drámairodalom enciklopédiája*, szerk. SCHÖPFLIN Aladár, 4 köt., 2:19–20 (Budapest: Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, [1929]), 20. A revüben Róth Bélától a *Van egyormányú elefánt* című dal hangzott el, melyet 2002-ben a szolnoki József Attila Színház *Lucifer Show* című kétrészes történelmi revüjébe (rend. Verebes István) is beillesztettek. Lásd erről a momus.hu weboldal egyik fórumának 2018. január 15-i bejegyzését: hozzáférés: 2020.10.11, *Café Momus – Komolyzenei Magazin*, <http://www.momus.hu/forum.php?act=thread&forumcat=66&follow=3458>.

108 Dr. Róth Béla – Biron A. J. – Harmath Imre: *Fel is út, le is út*. Énekli Seifert Dezső, Efim Schachmeister zenekara kíséretével. Polydor T 42490–42491. 1928.). Ugyanaz, énekli Sebő Miklós, a Fővárosi Operettszínház Zenekarát Hajós Endre vezényli. Eternola Edison Bell SH 1095, matr. SH 297. A felvétel 1929-ben készült.

109 [n. n.], „Ady-est a Zeneakadémián”, *Világ*, 1926. márc. 23., 9.

110 [n. n.], „Ady-est”, *Népszava*, 1926. márc. 24., 11. – A *Népszava* néhány nappal korábbi előzetese további fellépőket is említ, köztük Hetényi-Heidelberg Albertet: [n. n.], „Ady-est”, *Népszava*, 1926. márc. 14., 11.

111 [n. n.], „Zsolt Béla szerzői estje”, *Magyar Hírlap*, 1927. jan. 23., 12.

leményt formálni Szunyogh Barna dalairól, melyekről a *Nagyvárad* című lap *Ady-dalokat komponált egy szolgabíró* című cikkben számolt be 1924-ben.¹¹² Nagy Ede érminszenti asztalos¹¹³ többnyire magyarnótás, de néhol szalonkeringő- és csárdás-ízű Ady-dalait pedig ő maga énekelte, de – valószínűleg zenei képzettség híján – a zongorakíséretet már Bachner György és Bordeaux Géza faragta hozzájuk.¹¹⁴ S e jelenség nem volt rövidéletű: még 1952-ben is azon bosszankodik Péterfi István, hogy Adyhoz nem méltó Ady-dalok szólalnak meg koncerttermekben:

Az Ady-versek néhány méltó, hivatott zeneszerzőjén kívül nagyon sok nem avatott vagy különösen Ady költeményeinek megzenésítésére nem hivatott zeneszerző is komponált Ady-dalt. Sajnálatos, hogy koncerttermekben is elhangzanak olyan Ady-dalok, amelyek a költemény tartalmának meg nem értéséről tanuskodnak, azt kiforgatják, meghamisítják.¹¹⁵

Tóth Aladár hasonlóképpen, de már néhány évvel Lányi Viktor előtt felhánytorgatta, hogy az 1922. október 15-i zeneakadémiai Ady-matiné műsorának „összeállítója egy kalap alá foglalta a magyar zene legkiválóbb mestereit és a könnyebb chansonszerzőket, viszont kifejejtett olyan lelkiismeretes, komoly törekvésű művészeket, mint Kósa György és Kelen Hugó.”¹¹⁶

Mint az a fentiekből kitűnhetett, Tóth Aladár már ekkor jogosan írhatott „tekinthető” hazai Ady-dalirodalomról.¹¹⁷ Ady Endre költészete épp a legmegfelelőbb pillanatban találta el a kortárs fiatal magyar zeneszerző-generációt. Modern nyelvezetével modern, új műdalstílusra inspirálta a zeneszerzőket. Maga Csáth Géza így írt erről: „[Ady] témái, a rímei, a fordulatai olyanok, hogy Schumann, Schubert vagy Brahms-féle recipék szerint ezek a versek daloknak ki nem készít-

112 [n. n.], „Ady-dalokat komponált egy szolgabíró”, *Nagyvárad*, 1924. szept. 25., 5; V.I., „Gondolatok Szunyogh Barna Ady-dalairól”, *Nagyvárad*, 1924. dec. 6., 5.

113 Nagy Ede Ady-dalai több évig tartó, viszonylag nagy sajtóvisszhangot kaptak 1929 és 1931 között. Lásd: [n. n.], „Nagy Ede dalestje”, *Ellenzék* [Kolozsvar], 1929. jún. 5., 12; (M. E.), „Ady-nótákat költ és alispáni engedéllyel kántál Erdélyben egy érminszenti asztalos”, *A Reggel*, 1929. ápr. 2., 8; [n. n.], „Nagy Ede Ady-dalai”, *Keleti Ujság*, 1930. júl. 19., 9; [n. n.], „Nagy Ede Ady-dalai”, *Brassói Lapok*, 1931. júl. 23., 6.

114 Nagy Ede dalai nyomtatásban is megjelentek: *10 Ady dal* (Kolozsvar: Lito Schildkraut, 1930).

115 PÉTERFI István, „Ady és a muzsika”, *Esti Budapest*, 1952. nov. 26., 4.

116 (T–th) [TÓTH Aladár], „Ady-dal matiné...”, 5.

117 „Szerencsés, időszerű vállalkozás volt, immár tekintélyes Ady-dalirodalmunkat a Zeneakadémiában önálló hangversenyyel képviseltetni.” Uo., 5.

hetők. És mégis kívánják a muzsikát, izgatják a zeneszerzőt.”¹¹⁸ Szinte illusztrálják sorait *A gyermekünk* című, 1907 augusztus végén komponált Ady-dalában található Wagner-idézetek, melyekre – talán nem is ő, hanem tanára, Weiner Leó?¹¹⁹ – külön fel is hívja a figyelmet a kéziratban.¹²⁰

Kodályt saját bevallása szerint Ady „archaizmusa”, „ős színe” vezette vissza a régi magyar líra nyelvének élvezetéhez, új távlatokat nyitva meg ezzel saját zenei nyelve számára is,¹²¹ s – mint arról Ádám Jenő tájékoztat – később, már zeneakadémiai tanárként zeneszerzésóráin megszokott volt az Ady-versek megzenésítése.¹²² Ady a fiatal szerzőket inspiráló hatása tartósnak bizonyult: az 1920-as években, Reinitz emigrációjának és a Lányi által erős szavakkal illetett Róth-dalok megjelenésének évtizedében a fiatal Kósa György, Horusitzky Zoltán és Farkas Ferenc első kompozíciói között Ady-dalokat találunk. A századforduló zeneszerzői útkeresése tehát valóban átmeneti, de szükségszerű jelenség volt, s úgy tűnik, ebben az útkeresésben múlhatatlan érdemei vannak Ady költészetének.

118 CSÁTH Géza, „Beretvás Hugó Ady-dalai”, *Nyugat* 2 (1909): 2:717–719. Gyűjteményes kötetben lásd: CSÁTH, *A muzsika mesekertje...*, 219–221.

119 Kelemen Éva tájékoztatása alapján úgy tűnik, hogy a fennmaradt kéziratban nem csak Csáth Géza kézírása látható. Lehetséges ugyanakkor, hogy a kotta főszövegétől eltérő írással bejegyzett „Tristan” és „Szigfrid” szavak Csáth későbbi hozzászólásai. Kelemen Éva levélbeli közlése, 2019. szeptember 16.

120 A kézirat lelőhelye: OSZK Zeneműtár, Ms.mus.10.513.

121 POMOGÁTS Béla, „Kodály Zoltán és Ady...”, 61–62.

122 „A harmadik évben már felszabadulva, dalokat komponáltunk. Főképp Ady volt az ihlető. Én voltam a kiszemelt dalénekes. Az órákra befutott modern dalok tucatjait azon frissében nekem kellett énekelnem.” *Így láttuk Kodályt: Nyolcvan emlékezés*, szerk. BÓNIS Ferenc (Budapest: Püski Kiadó, 1994³), 40.